

Pariška izložba Ivana Generalića 1953. godine

MARIJAN ŠPOLJAR

1. Uvod

U tekstu se razmatraju okolnosti koje su dovele do organizacije samostalne izložbe slika, akvarela i crteža Ivana Generalića u *Galerie Yougoslave* u Parizu, izložbenom prostoru koji je djelovao pod upravom jugoslavenske ambasade u Francuskoj. Izložbu je organizirala savezna Komisija za kulturne veze s inozemstvom, a izbor radova napravljen je uz pomoć Stalne galerije seljaka-slikara u Zagrebu. Tom prilikom Generalić je boravio u Parizu dva mjeseca, od sredine prosinca 1952. godine do sredine veljače 1953. godine.

Izložba je otvorena 26. siječnja 1953. godine, a trajanje joj je produženo do ožujka te godine. Unatoč prvotnim skromnijim ambicijama, Generalićev nastup naišao je na relativno veliki interes pariške publike i kritike, a refleksije tekstova iz pariških novina u domovini omogućile su daljnju afirmaciju naivne umjetnosti. Za samog Generalića, pak, pariška je izložba bila potvrda nove etape u njegovu radu i otklon od izvjesne krize koju je kontekst poslijeratne „angažiranosti“ (u duhu socrealizma) prouzročio te prvi znak njegove internacionalne afirmacije, s uspjesima na Bijenalu u Sao Paolu 1955. godine, nastupima u Bruxellesu 1958. i 1959. godine, značajnom participacijom na svjetskoj izložbi naive u Knokke-le-Zouteu te na povijesnoj izložbi u Baden-Badenu 1961. godine. U velikom opusu Ivana Generalića pažljivi će analitičar prepoznati zasebne, zaokružene cjeline, svojevrzne etape koje se, usprkos tim internim, zatvorenim vrijednostima, lako stapaju u homogeni vrijednosni sustav. Ova

etapnost bit će, dakle, posljedica pomaka likovne metode, stvaralačke svijesti i transformirane ličnosti, kao izravni rezultat društvenih ili nekih drugih okolnosti, ali i prirodna mijena nastala i poticana složenim spletom životnih događaja, socijalnih i kulturnih uvjetovanosti, uvijek bitno *hranjena* bogatstvom osobnog talenta i snagom umjetničke imaginacije. Jer, da nije bilo tih pretpostavki moć organiziranih snaga (pojedinaca, grupa, institucija, sustava) ne bi uspjela oformiti ličnost koja je sažela vrijeme, prepoznala ritam i suzila njegova mjerila, ali istovremeno pružila i mogućnost dostizanja univerzalne širine.

2. Generalićeve razvojne etape do izložbe u Parizu

Kako ćemo se baviti jednim razdobljem, štoviše, jednim događajem u stvaralačkom životu Ivana Generalića – pariškom izložbom 1953. godine i vremenom neposredno prije i poslije toga događaja uopćene, pa pomalo i isprazne retoričke figure zasigurno nisu najbolji uvod u svijet njegova slikarstva. No, koristimo ih da ublažimo mogućnost čitanja etapa u tome radu kao zasebnih, zatvorenih cjelina, koje nastaju diktatom vanjskih okolnosti, u procesu u kome je odnos između osobne imaginacije i pravila, slobode izbora i konvencije uvijek na štetu stvaralačke samostalnosti. Odnosno: nastojimo ukazati na neporecivu važnost subjektivne odluke, instinkta, nekonzistentne, ponekad nužne, pa i traumatične *provjere* odnosa između vlastitosti i vanjskih poticaja. Ne samo zbog

karaktera osobe nego još više zbog unutarnjeg, recimo, stvaralačkog diktata nikada se nije dogodilo da vanjska nužnost suzbije ovu unutarnju nužnost. Tako je i Generalićeva transformacija početkom pedesetih godina bila ohrabrivana izvana i prouzročena događajima na široj društvenoj i duhovnoj sceni, ali bi se bez njegove intuitivne orijentacije i bez dragovoljnog pristajanja na stanovite promjene njegov izraz teško mogao kvalificirati kao stvaralački izrazito produktivan. Samo kao podsjetnik: do 1953. godine već je prošlo gotovo 25 godina Generalićeve umjetničke aktivnosti i unutar četvrt stoljeća njegovo je slikarstvo variralo barem pet izražajnih epizoda. Počelo je, dakako, prvim crtežima i akvarelima krajem dvadesetih godina, koje su nosile neposrednost dječjeg rada, ali bez infantilnosti i sa silnom voljom da se zabilježi neki primarni ritam prizora.

S dubljim vezama sa „Zemljom“ i s Hegedušićem, dakle, s kulturom i s razumijevanom zbiljom formira se izraz koji je *primitivistički*, ali na jedan poseban način duboko ukotvljen u aktualno likovno vrijeme. Njegov Sprevod Štefa Halačeka (1934.) ili Ciganski svati (1936.) neočekivani su spoj nekog temeljnog, primordijalnog, arhajskog (*kao da ga je izrodila sama zemlja*, kako će to u pariškom predgovoru napisati M. Arland) i neke intuirane, fascinantne modernosti, koju je donijela veza s Hegedušićem, ali i sama Generalićeva genijalnost. No, tek što su se u tih nekoliko amblematskih slika zgusnule sve najdublje likovne i životne istine, hlebinski je majstor nenadano otplovio prema pastoralu u kojoj je, doduše, bilo natruha socijalne zbilje, ali više kroz zbrajanje etnografskih elemenata nego kroz kodove suvremenih društvenih događaja. Čak je i ratno vrijeme lišeno *drastike*, kao namjerni bijeg u neutralnu ljepotu prirode, s tek ponekim prizvukom apatije i melankolije (Pod ruškom, 1943.). S toga se terena poslije rata opet *trebalo* vratiti socijalnoj zbilji, ali ovog puta onoj sretnoj i optimističkoj, iscrtavajući njezine pojavne oblike kao pripitomljenu formu, lišenu elementarnosti primitivističkog razdoblja ili uglaćanosti *bel canta*. Ako je to, iz današnje perspektive, razdoblje krize ili opa-

snosti da Generalić uplovi u akademski slog, onda je niz okolnosti početkom pedesetih godina uvjetovao ponovnu promjenu. Međutim, i bez tih vanjskih razloga vjerojatno bi prirodna metamorfoza slikara udaljila od svake doktrinarnosti socijalističkog realizma. Potvrda za tu tezu je Autoportret iz 1953. godine i uvjerenje da je ta slika, premda dijelom izrasla iz duha poslijeratne dogmatičnosti, puno bliža magičnome nego socrealizmu. Razdoblje stidljivog oslobađanja u političkoj, ekonomskoj i kulturnoj sferi neće na Generalića djelovati izravno: promjene je u početku sam inicirao, a upute koje su oko 1952. godine dolazile iz krugova oko Seljačke umjetničke galerije (Stalna izložba seljaka-slikara) poklapale su se s njegovim viđenjem slikarskog izraza. Sugestije koje je, u vrlo pažljivoj formi, isprva dobivao od voditelja te Galerije (1956. godine preimenovane i institucionalno postavljene kao Galerija primitivne umjetnosti) Miće Bašičevića pomogle su Generaliću da nadvlada opasnosti koje su se po naivni slog njegova rada pojavile pri slijeđenju realističkih tendencija.

Tematski otklon, pak, prema mrtvim prirodama i novim kompozicijskim rješenjima uskoro je Generalića posve udaljio od mogućnosti da završi kao njegov prijeratni slikarski drug Franjo Mraz – u dokazivanju svoga *akademskog* slikarskog znanja.

3. Pariška izložba: organizacija, sadržaj, odjeci

Kulturni, politički i duhovni ambijent u kojem se ostvarila Generalićeva izložba u Parizu 1953. godine bio je relativno poticajan za instaliranje naivne umjetnosti u prostor suvremenog stvaralaštva. Najveću zaslugu za njegovo novo pozicioniranje imala je već spomenuta zagrebačka Galerija i njezin kustos i voditelj Bašičević.¹ Ta linija *osamostaljivanja*

1 O važnosti Galerije i o ulozi Miće Bašičevića, više u tekstovima: CRNKOVIĆ, Vladimir: *Naiva u Hrvatskoj pedesetih godina*, u CRNKOVIĆ, Vladimir: *Studije i eseji, recenzije i zapisi, interpretacije 1997-2001.*, Zagreb: Hrvatski muzej naivne um-

Sl. 1. Narodni list, Zagreb, 19.3.1953, str. 5.

išla je u dva smjera: s jedne strane, trebalo je nauvu, odnosno onih nekoliko autora oko Generalića, otrgnuti iz područja kulturno-umjetničkog amaterizma, kompleksa u kome je čin demokratizacije i širenja narodnog stvaralaštva bio važniji od individualiziranih, autorskih pozicija, a s druge strane, od uklapanja Generalićeve umjetnosti u Hegedušićeve revitalizacijske pokušaje da se u novim okolnostima postavi formula *angažirane umjetnosti*, nešto poput afirmativne Zemlje. Djelujući isprva pod patronatom Seljačke sloge, toga posljednjega, etnografskog, zapravo surrogatnog oblika kulturne i političke demokracije, Generalić je početkom pedesetih godina postupno zadobio poziciju *umjetnika* kojem nije potreban *kolektiv* niti njegovoj pojavi treba folklorno ishodište.

jetnosti; Društvo povjesničara umjetnosti, 2002. te u tekstu: ŠPOLJAR, Marijan: *Autohtono ili naučeno, realno ili irealno: Mica Bašičević i Generalić*. Zbornik radova simpozija Ivan Generalić: Djelo, život, vrijeme, Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2016.

Izložbu u Parizu organizirao je Savjet za nauku i kulturu koji je djelovao pri saveznoj vladi, administrativno tijelo koje je do tada priredilo već niz izložaba, koncerata i folklornih priredbi naših umjetnika i grupa u mnogima od značajnih političkih i kulturnih centara u svijetu, a radio je i na organizaciji gostovanja stranih umjetnika u Jugoslaviji. Tako je, neposredno prije Generalićeve izložbe, u zagrebačkoj Modernoj galeriji održana velika izložba modernog francuskog slikarstva, što je bila jedna vrsta reciprociteta za čuvenu parišku izložbu naše srednjovjekovne umjetnosti 1950. godine. No, za razliku od presudnog inicijalnog i organizacijskog doprinosa tandema Miroslav Krleža i Marko Ristić (ambasador u Parizu od 1945. do 1951. godine), ova se izložba već odvijala drugim kanalima i uz Bašičevićev kritički izbor radova, dijelom iz fundusa Seljačke galerije, s nekoliko djela iz Moderne galerije te s radovima iz Generalićeva hlebinskog *ateljaja*.

Na izložbi u *Galerie Yougoslave*, u Rue Louis-le-Grande, Generalić je, u formi sužene retrospektive, izložio 36 radova. To su ulja: *Rekvizicija* (1934.), *Svadbeni ples* (1934.), *Sprovod jednog seljaka* (1934.), *Žeteoci* (1938.), *Jogenj* (1939.), *Selo* (1939.), *Pod ruškom* (1943.), *Zubatanje listinca* (1943.), *Pečenje rakije* (1944.), *Prelja* (1945.), *Cigani* (1947.), *Starac* (1948.), *Partizani nose ranjenika* (1948.), *Skupljanje žita* (1949.), *Tovarenje drva* (1950.), *Pejsaž* (1950.), *Prvi snijeg* (1950.), *Na rubu šume* (1950.), *Selo zimi* (1950.), *Seljaci peku kestone* (1950.), *Graditelji ceste* (1951.), *Stari seljaci* (1951.), *Jogenj u noći* (1952.), *Berba* (1952.), *Djevojčice na livadi* (1952.) i *Pejsaž* (1952.). Akvareli: *Stočni sajam* (1931.), *U zimi* (1932.) i *Kanas* (1933.) te crteži: *Zaselak* (1936.), *Kućica* (1936.), *Preša* (1952.), *Stari seljak* (1952.), *Povrtnjak* (1952.), *Ograđeno dvorište* (1952.) i *U kolibi* (1952.).² Izložba je otvorena 26. siječnja

2 Popis je naveden prema katalogu izložbe, s tim da su neki nazivi slika bili, prije ili poslije ove izložbe, poznati pod drugim imenima (na primjer: *Sajam* u Novigradu Podravskom, 1931.; *Sprevod Štefa Halačeka*, 1934.; *Zelje*, 1952.; *Seljačko dvorište*, 1952.).

Sl. 2. Ivan Generalić, Motiv iz Pariza, 1953., ulje/staklo 560x425 mm, MG-2342 (snimio: Goran Vranić).

1953. godine, a na otvorenju su govorili poznati francuski književnik i književni kritičar Marcel Arland³ te dramski pisac Armand Salacrou.⁴ Uz više pariških umjetnika, kritičara, novinara i ljubitelja umjetnosti na otvorenju su bili i tadašnji jugoslavenski ambasador u Francuskoj Srđan Prica⁵, opunomoćeni ministar ambasador Sergije Machiedo i drugi diplomati. U katalogu koji je tom prilikom tiskan objavljen je sljedeći Arlandov tekst: *Nema ničeg nametljivog ni bučnog u tih tridesetak djela, koje Ivan Generalić prikazuje u Jugoslavenskoj galeriji, i ne može se reći, da hrvatski slikar dolazi u Pariz kao osvajač. Ali on nas obezoružava i predobija. Zato, jer je*

Ivan Generalić ostao vjeran svojem porijeklu, i jer je maleni svijet, koji nam on donosi zaista njegov. Malen svijet, bez sumnje, ali nježne i čestite kakvoće, tananog i ozbiljnog duha, gdje se priso spajaju naivnost i profinjenost. Suzdržljiva melodija, koja se diže iz njegovih djela, u isti mah je melodija jednog čovjeka, jednog naroda i jednog kraja. To su interieuri, pejzaži, seoske scene. A uvijek se tu među ljudima, životinjama s privodom vodi nježan dijalog: žuta krava, konj pod modrim pokrivačem govore jednako kao i brežuljci, ratari i drveće. Da, čovjek je tu, taj Generalić, koji je u svom djetinjstvu, kraj te krave ili tog konja, ispod tog drveta, između tih seljaka, iz njegove zajedničke historije stvarao svoju vlastitu historiju, maštao da će je jednom prevesti, i već to pokušavao činiti. Priča je to, kojoj u njenoj smjernosti zacijelo ne manjka ni treptaj ni ljubav. Pa, ako tu i ima fantazije, ona nije igrarija već stidljivost i, istovremeno, poetska vrlina. Jer se prozire pažnja, koju slikar posvećuje tom malenom svijetu, vidimo minucioznu točnost kojom slikar ocrta pojedinu scenu, interieur, pozadinu pejzaža; i konačno se može govoriti o realizmu, ali o najsuvježijem realizmu i najbližem duši. I tako se darovitost slikara divno usklađuje s duhom njegovog djela, istančana boja, rijetko kada divna, crtež koji ju podržava jednostavnih je linija, često smjelih, i sadržava samo ono bitno. Tako nam Ivan Generalić omogućava da se u isti mah prisjetimo nekih „naivnih“ slikara kao Douanier Rousseaua i Bauchanta, sve do ove ili one male scene, ovog ili onog fragmenta Brueghelovog. Danas je Ivan Generalić postao svjestan svojih mogućnosti. Bio je slikar, naučio je slikati. Izlaze u Zagrebu, nije više nepoznat. Recimo: seljak-slikar postao je slikar-seljak. Nije to bez opasnosti: čini mi se, da se ova opasnost pojavljuje u nekim njegovim skorašnjim djelima, kojih je faktura manje lična, a sočnost manje živa. Na sreću druga djela, također skorog datuma, ukazuju na sretno spajanje prvotne naivnosti i slikarskog znanja. Upravo taj i takav put želimo Generaliću. Rodila ga je zemlja, posjeduje njenu jednostavnost, mudrost i draž. Nisu mu potrebni drugi vodiči.⁶ Dijelovi toga teksta kasnije

3 Marcel Arland (1899. – 1986.), romanopisac, esejist i književni kritičar. Dobitnik je nagrade Goncourt za svoj roman *Red* 1929. godine. Bio je član *Académie française*.

4 Armand Salacrou (1899. – 1989.), francuski dramski pisac, poslije Molierea prvi živući autor čija su djela izvedena u *Comédie-Française*.

5 Srđan Prica (1905. – 1984.), predratni komunist, mlađi brat narodnog heroja Ognjena Price, živio od tridesetih godina do 1945. godine u Americi, jugoslavenski veleposlanik u Francuskoj (1951. – 1955.), kasnije u različitim diplomatskim misijama.

6 Razgovor s Generalićem, Veliki uspjeh Generalićeve izložbe u Parizu, *Naprijed*, Zagreb, 6. 3. 1953.

Sl. 3. Ivan Generalić, Pariz, 1953., olovka/papir 350x360 mm (vlasnik: Ivan Generalić; Koprivnica).

su puno puta citirani, a i sam je Generalić više puta izjavio kako mu je to najbolja kritika.⁷ Na naslovnici skromnog kataloga bila je reproducirana slika Pod ruškom, a u katalogu je tiskan i kraći Generalićev autobiografski zapis. Slike su, inače, otpremljene u Francusku još početkom prosinca 1952. godine, tako da je i Generalić otputovao u Pariz sredinom mjeseca. Međutim, zbog transportnih i carinskih nesporazuma slike su dostavljene nešto kasnije od dogovorenog vremena, pa je i termin za otvorenje pomaknut za kraj siječnja. U nekoliko prigoda i u intervjuima Generalić je otkrio detalje svoga puta i boravka u Parizu te iznio niz zanimljivih, pomalo i anegdotalnih situacija.⁸ Uglavnom,

7 „Naš ni jedan kritičar nije to napisal ni osjetil kao ovaj Francuz. Njegove riječi, neke njegove kritike, znam napamet i nikad ih neću zaboraviti...Još mi ni danas nije jasno kak je on koji živi u Parizu osjetil tu zemlju, tu snagu.“ PAVKOVIĆ, Mladen: Ivan Generalić: *Ja sam general*. Koprivnica: Domija, 1994.

8 „Na izložbi mojih slika promatrali su moje šake i rekli da su genijalne i pitali me kako mogu sa tako velikim šakama slikati tako sitne grančice. Ja sam im odgovorio preko tumača. Moje su šake zato tako velike jer sam mnogo radio seljačke posle dok sam bio mali, ali ne slikaju samo ruke već i srce, a i duša čovjeka.“ ili „Kad sam nešto kupovao u trgovinama služio bi se olovkom i papirom; ono što sam htio da kupim nacrtao bi. Na

boravio je u inozemstvu (dakako, prvi put) gotovo dva mjeseca, pa je – nakon što je izložba umjesto dogovorene 15. veljače produžena još tri tjedna – prekinuo svoj boravak i vratio se u domovinu. Svoj je boravak u Parizu iskoristio za obilazak grada i za česte posjete muzejima i galerijama (posebno Louvreu), pri čemu ga se osobito dojmila Leonardova Mona Lisa.

Vidio je sjaj i bijedu Pariza što je i vlastitim riječima opisao: *Dame su u onim krznenim kaputima dobro obučene, vidi se bogatstvo, ali ispod reke, mosta reke Sene, dole na terasi, u dronjcima, u prnjcima, kraj nekih bačva iz pleha su peći gdje se kuha, tu se spava, tu ona sirotinja, koja nema ništa od tog golog života osim onoga tamo prnjka, one kante i ono što na dan isprosi i pojede, a po istom mostu gore idu obučeni psi u štofastom odijelu i dame u krznene kapute. Tamo malo dalje sam našao na jednoj klupi jedna starica sva umotana u prnjke leži i spava. Jedan pijanac na zraku iz metroa, da mu bude valjda toplo, pijanac, flaša kraj njega leži, spava.*⁹

Opisao je te prizore na sugestivan način, pa je šteta da ih nije – kao njegov zemljaški drug Marijan Detoni u ciklusu linoreza *Ljudi sa Sene* ili u crtežima tušem motiva iz Pariza, sve iz 1934. godine i slikarski zabilježio. Ali, neke je prizore nosio u sebi godinama da bi ih, konačno, prenio i u svoje radove, poput motiva slijepca koji svira harmoniku.¹⁰ Motiv slijepog harmonikaša Generalić je dugo nosio u sebi i često varirao na svojim crtežima i slikama, od *Harmonikaša*, 1955. (u MSU, Beograd), preko olovke u boji *Slijepac*, sedamdesete godine (iz Zbirke Malogorski, Varaždin) do ulja *Slijepi muzikant*, 1989. iz Zbirke Infeld, Beč. S druge strane, međutim, u dokolici pariškog boravka

primjer kad sam htio mlijeko nacrtao bi kako žena doji kravu, ili jaje, onda bi naslikal kako kokoš nese jaje.“ Citirano iz knjige: *Ivan Generalić, monografija*. Zagreb: Spektar, 1973.

9 TOMAŠEVIĆ, Nebojša: *Naivci o sebi*. Beograd: Revi-ja, 1973.

10 „Slijepi jedan Lazar, možemo reći ovako, kak ja to nazivam, siromah jedan, svira u harmoniku slepac, on gleda u zrak a ništa ne vidi, ali tako krasne valcere svira, ima i on šešir dole i skuplja franke za život, za jedan dan da se prehrani.“ (Vidi u: TOMAŠEVIĆ, Nebojša: *Navedeno djelo*).

gotovo je svakodnevno skicirao i crtao zgrade, ulice i urbane ambijente, koje je, nakon povratka u Hlebine, naslikao i na nekoliko stakala.¹¹ Kako ga je, očekivano, najviše fascinirao Eiffelov toranj nije iznenađenje da je motiv najveće turističke atrakcije više puta interpolirao u hlebinski pejzaž.¹² Generalić je u Pariz krenuo vlakom (u „blistavom vagonu pariškog orient-ekspresa“, kako je jednom izjavio) oko 20. prosinca 1953. godine, preko Italije i Švicarske do francuskoga glavnog grada. Nakon putovanja koje je obilovalo i lijepim trenucima¹³ i nespokojnim osjećajima i doživljajima, posebno oko Trsta, u vrijeme najveće talijansko-jugoslavenske krize, slikar je bio smješten u većem hotelu kraj Opere, ali kako se vrijeme otvorenja izložbe odužilo premješten je u jedan mali hotel u Latinskoj četvrti, gdje je apartman dijelio i pripremao jela („na jednom malom rešou“) sa sarajevskim redateljem Vladom Jablanom, koji se u Parizu nalazio na višemjesečnoj stipendiji.¹⁴

Zbog problema s transportom odugovlačio se i prvi susret s potencijalnim piscem predgovora; no, čim je Arland vidio radove pristao je na pisanje i za nekoliko dana u ambasadu dostavio kasnije često citirani tekst. Susreta se prisjetio ovako: *Dugo sam čekal na Mesje Arlana. On mi je trebal pisat predgovor katalogu. Kad taj*

*nekog prihvati onda je dobro. Došel je konačno gospon Arlan, spočetka je samo bacil jen pogled na slike, u kaputu i sa škrlakom, ali kad se malo zagledal skinul je kaput i škrlak, bacil ih u kut i ostal je dva sata gledati sliku po sliku. Napisal mi je lep predgovor i prekstil me je: sad više nisam seljak-slikar nego slikar-seljak.*¹⁵ Poslove oko pripreme izložbe provodilo je osoblje ambasade, koje je vodio ataše za kulturu Drago Šego,¹⁶ a neposredne kustoske zadatke radio je i suradnik u ambasadi, poznati srpski slikar Peđa Milosavljević.¹⁷ Generalićeva izložba trajala je do početka ožujka 1953. godine, a poslove oko njezina vraćanja u domovinu preuzela je, netom osnovana Komisija za kulturne veze s inozemstvom.¹⁸

Bez obzira na poneku kasniju mistifikaciju i natruhe senzacionalizma, izložba je nesumnjivo uspjela: bila je iznimno posjećena, o njoj se pisalo u pariškoj štampi, bila je povod i za neke inicijative,¹⁹ jedan broj radova se prodao, a o Generalićevoj umjetnosti i o naivi počelo se govoriti sa sve većim respektom. Da se nije radilo samo o kuriozumu, o pukom bljesku tribalizma, nego o ozbiljnoj umjetničkoj pojavi pokazao je niz izložaba koje su se poslije pariške izložbe, najviše u organizaciji Seljačke umjetničke galerije, održale u mnogim gradovima, s pohvalama najistaknutijih povjesničara umjetnosti toga vremena (recimo, na godišnjem skupu AICA u Dubrovniku 1956. godine) i s

11 Motiv iz Pariza, ulje-staklo, 1955., Moderna galerija Zagreb; Most na Seini, ulje-staklo, 1957., nepoznato vlasništvo. Za te je slike Grgo Gamulin napisao: „Ima i slika koje nam očituju njegove mogućnosti adaptiranja drugim motivima i sredinama, osobito slike nastale u Parizu (1953) ili na temu Pariza, koje odaju izvanrednu čistoću opservacije i oblikovanja.“ Vidi u: GAMULIN, Grgo: *Naivni slikari Hlebinske škole*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2019.

12 Prvi put 1957. godine u ulju na staklu Ovce pod Eiffelovim tornjem/Moj Pariz (ili, Bosanske ovce pod Ajfelom, kako je Generalić govorio za tu sliku), a kasnije u više prilika (na primjer, velika kompozicija Krave pod Ajfelovim tornjem, iz Galerije naivne umjetnosti u Hlebinama).

13 Noćna vožnja kroz Švicarsku, gdje su se vidjeli „mjesečinom obasjani alpski glečeri, posrebrana stakla omorika, zvonici i krovovi osamljenih sela.“

14 Vlado Jablan (Cetinje, 1916. – Toronto, Kanada, 2007.), kazališni redatelj i dramaturg, legendarni, dugogodišnji direktor sarajevskog Narodnog pozorišta.

15 Veliki uspjeh Generalićeve izložbe u Parizu, Razgovor s Generalićem, Francuska štampa o izložbi, Naprijed, Zagreb, 6. 3. 1953.

16 Drago Šego (Ljubljana, 1918. – Ljubljana, 2004.), logoraš iz Dachaua, dramaturg i pisac, direktor Triglav filma, kulturni ataše u Parizu i Trstu, urednik revije Naša sodobnost.

17 Peđa Predrag Milosavljević (Lužani, 1908. – Beograd, 1987.), veliki srpski slikar, pravnik, dramaturg i diplomat. Generalić ga više puta spominje u svojim intervjuima i zapisima.

18 Više o njezinu osnivanju i radu, u MAGAŠ BILANDŽIĆ, Lovorka: Izložba 100 listova jugoslavenske moderne grafike Komisije za kulturne veze sa inostranstvom u prvoj polovici 1950-ih. // *Peristil* LXII, 1, 2019., 139–157.

19 Kritičara Jeana Boureta Generalićeva je umjetnost potaknula na moguću organizaciju izložbe zaboravljene francuske seljačke umjetnosti, pa je o tome pisao u pariškom tjedniku Arts.

uključenjem Generalićevih djela u najprezentativnije preglede moderne europske umjetnosti (kao u Bruxellesu, za svjetske izložbe 1958. godine). Pariški uspjeh i njegov odjek učvrstio će autora na putu *velike obnove* njegova djela, gdje nakon poratnog kriznog intermeca zakoračuje smjelo u svijet fantastike, simbolike, čudesnosti, novih relacijskih odnosa među prikazanim elementima, s novom, simboličkom uporabom boja, kao i priklonom većim formatima. Ustrajat će on u to doba i na neoprimitivističkim tendencijama, čime nastavlja svoja iskustva s početka tridesetih godina...²⁰

Na više informativnih članaka, osvrtu, komentara i kritika koje su se pojavile u pariškom i francuskom tisku, a koje je revno prenosio informativni bilten jugoslavenske ambasade *Les nouvelles Yougoslaves*, brzo su reagirale i redakcije zagrebačke i beogradske štampe i časopisa tako da se u nekoliko mjeseci nakon izložbe skupio veliki arhiv i dokumentacijski materijal o ovome kulturnom događaju.²¹

4. Pariški tisak o Generalićevoj izložbi

Gotovo svi kritičari isticali su, poput predgovornika Arnalda, izvornost njegove pojava i sukladnost života i umjetnosti, odnosno podudarnost životnih i umjetničkih načela. Tako je L. Lahaye, novinar pariškog tjednika *Arts* zapisao kako se autentični seljak otkriva kao autentični slikar: „posvaja zemlju, s ljubavlju slika život na selu, uspjelo mu je iznova pronaći nadahnuće primitivaca, njihov smisao za konstrukciju, kojoj ne šteti preciznost

Sl. 4. Ivan Generalić, Krave pod Ajfelovim tornjem, 1972., ulje/sekurit, 1600x1200 mm, MGK-HLB-189 (snimio: Stjepan Doleneć).

detalja“.²² Sličnu tezu ponavlja i Jean Bouret, koji u listu *Franc-Tireur* već u naslovu ističe da „seoski život ponekad potiče umjetnost“. U nastavku opširnog teksta on ocrtava umjetnički put Generalića, njegove veze sa Zemljom i „s profesorom umjetnosti...čije je ime Francuzu neizgovorivo“ (misli se na Krstu Hegedušića), opisuje da „slika na staklu, što njegovoj maniri daje osobitu glatkoću i minucioznost“ te, na kraju, zaključuje kako u njegovim slikama „nalazimo produhovljenu nježnost, ljubav prema seoskom životu i iznimnu sposobnost transponiranja i najmanjih stvari. Sve to s čudesnim ukusom, bez pretjerivanja koje uglavnom karakterizira pučke slikare stvarnosti.“²³ Vrlo slične zaključke ima i nepotpisani autor u pariškom listu *L'Actualité artistique internationale*:

20 CRNKOVIĆ, Vladimir: Naiva u Hrvatskoj pedesetih godina. Studije i eseji, recenzije i zapis, interpretacije 1997-2001, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske; Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2002.

21 Najveći dio toga materijala sačuvan je u Likovnom arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i hemeroteći Hrvatskog muzeja naivne umjetnosti u Zagrebu (koju sam najviše i koristio, na čemu zahvaljujem kustosici Muzeja Mateji Fabijanić), a veći broj tih članaka bio je objavljen i u Bulletinu Instituta za likovnu umjetnost JAZU, broj 3-4, Zagreb, 1953.

22 J. Lahaye: *Le Tour de Paris*, Arts, Paris, 6./12. 2. 1953.

23 BOURET, Jean: u *Franc-Tireur*, Paris, 21./22. 2. 1953.

„On puno slika na staklu, što osobito njegovim pejzažima, šumskim i drugima, daje meku i prozračnu finoću. No, figuralne scene tretirane su sumarnije i sa sjajnim smislom za pojednostavljenje. Precizni i jasni crteži, širokih i čvrstih poteza, pokazuju kako njegov pogled zna izdvojiti bitno“.²⁴ Obojica vrlo otvoreno rade i komparativne analize te, očito s uvjerenjem (jer se ne bi, bez razloga, poigrali s hrabrim usporedbama) govore kako se u njegovu radu „mogu uočiti blage natruhe ekspresionizma – kojemu trag ide sve do Brueghela – djelomice usporedivog s belgijskom umjetnošću, primjerice s Brusselansom i s pokojim djelom navinih farmera iz SAD-a“²⁵ ili ističe, kao Bouret, finoću Generalićevih radova, usporedivih s najboljim djelima Carinika Rousseaua, „a možda i s ponekim Brueghelovim pejzažom“.²⁶ Slične usporedbe radi i nepotpisani kritičar lista *Combat* koji, ističući, Generalićevu vjernost zemlji, piše: „Ta Generalićeva vjernost ponekad se izražava pomalo karikaturnim ekspresionizmom, ali ipak češće i mnogo bolje poetičnom obradom motiva i delikatnim kolorističkim transponiranjem. Ponekad je nemoguće ne prisjetiti se Brueghela pred određenim detaljima nekih pejzaža ili pred određenim kompozicijama...“²⁷ Naravno, uz hvale, neki su autori s razlogom postavili i pitanje opstojnosti svježine i izvornosti. Tako A.-H. Martinie slikaru „koji je na svojim počecima bio naivan, dok je danas bio prilično vješt, želimo da sačuva, unatoč stečenom iskustvu, svoju početnu svježinu i poetičnost.“²⁸

24 L'Actualité artistique internationale, Paris, 31. 1. 1953. Preneseno iz SUMPOR, Svjetlana: *Generalić 1946-1961*, Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2014.

25 Isto.

26 BOURET, Jean: Nav. dj..

27 *Tour d'expositions/Yvan Gueneralitch*, Combat, Paris, 5. 2. 1953.

28 MARTINIE, A.-H.: *Dans les Galeries. // Le Parisien Libère*, Paris, 4. 2. 1953. Preneseno iz SUMPOR, Nav.dj.

5. Naš tisak o izložbi

Generalićeva izložba od početka je bila praćena i u domaćem tisku, najprije u formi kraćih najava²⁹ ili s tekstovima o otvorenju izložbe.³⁰ Prvi cjelovitiji zapis, manje informacija o samoj izložbi, a više poetsko-putopisni esej o Hlebinama i Generaliću, protkan karakterističnim lapidarno-filozofskim opaskama, autorski je prilog Miće Bašičevića.³¹ Drugi veći osvrt, ponukan pariškom izložbom, objavljen je u *Slobodnom domu*, glasilu Seljačke sloge, kao posljednjim kontroliranim ostacima nekada moćnoga seljačkog pokreta. Novinar S. Bardek piše o otvorenju izložbe i o gostima na izložbi te ističe kako je tom uspjehu jednog seljačkog umjetnika umnogome pridonijela Seljačka sloga i Stalna galerija seljaka-slikara. U tekstu posebno naglašava neposrednost inspiracije i protkanost života i umjetnosti na Generalićevim slikama.³²

Odmah po povratku u Zagreb slijedi veliki razgovor s Generalićem, objavljen u zagrebačkom dnevniku *Naprijed*. Novine najprije donose Arlandov tekst i izvode iz nekih pariških kritika, a zatim citiraju Generalićeve dojmove iz Pariza. Između ostaloga, Generalić priča: *Volizil sam se puno u metrou, ispod Pariza, dugo sam*

29 Izložba seljaka Ivana Generalića u Parizu, Narodni list, Zagreb, 14. 11. 1952.; D.M. U Parizu izlaže hrvatski seljak-slikar Ivan Generalić, Politika, Beograd, 20. 11. 1952.; Revija, Beograd, 15. 1. 1953; S.D. Seljak slikar/Ivan Generalić izlaže svoje slike u Parizu gradu umjetnosti, Seljačka sloga, Zagreb, 15. 1. 1953.

30 Izložba slika Ivana Generalića u Parizu, Borba, Beograd, 28. 1. 1953.; Izložba slika Ivana Generalića u Parizu, Borba, Zagreb, 28. 1. 1953.; Otvorena izložba Ivana Generalića u Parizu, Vjesnik, Zagreb, 29. 1. 1953.

31 BAŠIČEVIĆ, M(ića): Majstor škole u Hlebinama – Ivan Generalić, *Naprijed*, Zagreb, 30. 1. 1930.

32 „On je seljak u pravom smislu riječi, koji kroz cijelu godinu teško radi na svom polju i oko svog gospodarstva i u tom samom radu on stvara. Radeći u polju, čuvajući svoje blago ili prolazeći kroz selo prima izravno utiske, bilježi ih, a neđjeljom, za vrijeme kišnih ili zimskih dana prenaša te utiske na svoje radove onako kako ih on kao seljak gleda i osjeća.“ BARDEK, S.: *Veliki uspjeh podravskog seljaka-slikara u Parizu*. Slobodni dom, Zagreb, 4. 2. 1953.

trebal dok sam se snašiel, puno put sam se jednu ili dve štacije dale otpelal. Bil sam puno put u Luvru, tam je jako lepo i u Rodenovom muzeju sam bil, videl sam drugdje i Pikasove slike, ali mi se ne sviđaju i neznam zakaj za njih plaćaju pol milijuna... Bil sam u operi, vidil sam i engleski balet. Novu godinu sam dočekal u našoj ambasadi, a naš ambasador Prica pozval me jenput i na obed. Svi naši su mi lepo pomagali. Srpski slikar Peđa Milosavljević odvel me je kupit boje. Uzel sam boje, penzle, papire, špahtl i paletu, štafelaja nisam uzet, jer imam bolši kod kuće, a platil nisam niš, jer sam im dal u zamenu sliku.³³

Novinar Stjepan Devčić posjećuje Generalića u Hlebinama te radi reportažu na cijeloj stranici Narodnog lista.³⁴ Poslije uokvirenog uvoda posvećenog pariškoj izložbi članak se nastavlja s nekoliko tema te s mnogim detaljima putovanja i boravka u Parizu, a cijeli je tekst opremljen s dvije reprodukcije slikarevih crteža Pariza, portretom umjetnika, fotografijom rada na freski u Osnovnoj školi te fotografijom slikara i njegove supruge ispred skromne kuće u Hlebinama. Od lokalnog tiska prvi je na Generalićevu izložbu reagirala Podravska revija, koja je pod urednikovanjem Ive Smoljana izlazila vrlo kratko.

Časopis je u broju za veljaču/ožujak objavio informaciju o izložbi, s podacima koji su već bili javno poznati. Zanimljivo je, međutim, da je lokalni list Glas Podravine tek 14. 3. 1953. godine objavio vijest o Generalićevom pariškom nastupu. S obzirom na objektivni značaj toga događaja, nije neobično da je objavljen na prvoj stranici (makar, u listu od 4 stranice), ali je indikativno da je tiskana sasvim neupadljivo, sitnijim slovima od svih, politički i društveno, izgleda važnijih tema. Tekst u Glasu Podravine je naslovljen Generalić je promio slavu Hlebina kroz Francusku i cijeli svijet, a sadrži ovaj tekst: Naš poznati seljak-slikar, Ivan Generalić, go-

stovao je duže vremena u Parizu. Tamo je izložio svoje brojne radove, o kojima se francuska štampa s najvećim pohvalama izrazila. Naši najveći listovi: Borba, Vjesnik i Naprijed objavili su u zadnje vrijeme opširne prikaze Generalićeva stvaranja i prenijeli mišljenje francuske javnosti o čovjeku koji na poseban umjetnički način oblikuje podravsku stvarnost, ne odvajajući se od svakodnevnih zanimanja – seljačkih poslova. Opširni članak o Generaliću donijeti ćemo u sljedećem broju.³⁵ O izložbi Ivana Generalića u Parizu objavljeno je ukupno tridesetak osvrta, kritika, reportaža i razgovora u domaćem i francuskom tisku.³⁶

6. Umjesto zaključka

Koliko god u mnogim radovima sadržajno i tematski vrlo blizu socrealističke likovne

33 (š) Veliki uspjeh Generalićeve izložbe u Parizu. Razgovor s Generalićem, Francuska štampa o izložbi. Naprijed, Zagreb, 6. 3. 1953.

34 Stjepan Devčić, Posjet slikaru Ivanu Generaliću, Narodni list, 19. 3. 1953.

35 Jedino objašnjenje za takvu diskreciju može se tražiti u nedoumicama partijski postavljenog urednika, u situaciji kada se prema postojećem modelu kulture u Podravini, još pod znatnim utjecajem ne do kraja reformirane Seljačke sloge te pri dominaciji tradicionalista i muzealaca, tražila ideološki pravovjerna alternativa. To je vjerojatni razlog i za odustajanje od obećanog članka: prvi opširni tekst o Generaliću tiskan je puno kasnije, nevezan uz parišku izložbu. O ideološkim nedoumicama u kulturi u Podravini pedesetih godina, vidi detaljnije u: KRUSHELJ, Željko: *Između represije i neimaštine, Grad i kotar Koprivnica početkom 1950- godina u ogledalu Glasa Podravine*. // Podravina: znanstveni časopis za geografska i povijesna multidisciplinarna istraživanja XX, 39, 2021. i ŠPOLJAR, Marijan, *Već videno: sudbina jednog spomenika*. // Zbornik Podravske republike 1943-1944 (ur. Milivoj Dretar), Koprivnica: Povijesno društvo, 2023.

36 Pored citiranih članaka objavljeni su još i sljedeći osvrti: Le Flaneur des deus rives: D'une rive à l'autre, Les Nouvelles Littéraires, Paris, 5. 2. 1953.; Adolphe de Falgairolle: Les beaux-arts/Un paysan: Yvan Gueneralitch, Le Provençal, Paris, 8. 2. 1953.; V.S Veliki uspjeh Ivana Generalića u Parizu, Borba, Zagreb, 20. 2. 1953.; M. Vitorović: Uspjeh slikara Ivana Generalića u Parizu, Borba, Zagreb, 8. 3. 1953.; Vjesnik, Zagreb, 26. 4. 1953.; D.Š. Ivan Generalić i Hlebinska škola, Revija, Beograd, 1. 3. 1953.; B.D. Veliki uspjeh slikara-seljaka Ivana Generalića u Parizu, Slobodni dom, Zagreb, 11. 3. 1953.; Ante Kulušić: Hlebinske večeri, Borba, Zagreb, 12. 4. 1953.; M.B. Odjeci jedne izložbe/ Poslije Generalićeve izložbe Francuzi traže svoje seljake slikare, Vjesnik, Zagreb, 26. 4. 1953.

i idejne formule, djela nastala u razdoblju od 1945. do 1952. godine ipak nisu lažni angažman, nego jedna vrsta *naivnog* zanosa o boljoj sadašnjosti i još boljoj budućnosti. Hinjena je u njima tek forma, nastojanje da se dosegne realistička slika stvarnosti i da se ostvari *akademski* modelacija. Zbog opasnosti da se uđe u područje koje za naivnog umjetnika nije prirodno, svaka potvrda važnosti izravnog Generalićevog izraza (neovisno u kojem se stupnju taj izraz oslanja na Hegedušića) bila je za toga autora spasonosna. Generalićeva izložba u Parizu ne bi, dakako, mogla biti održana bez cjelokupnog idejnog, kulturnog i političkog *otvaranja* početkom 1950-ih godina u Jugoslaviji, pa i bez odmakâ od ideje i prakse *narodne umjetnosti*. Naiva je postajala individualna, umjetnička kategorija, a za potvrdu njezine autentične, umjetničke snage bolje pozornice od Pariza nije bilo. Ako umjetnički i kulturni centar toga vremena, ambijent u kojem je radio otac naivne umjetnosti (Carinik Rousseau) *odobri* valjanost jedne pojave, onda će i neke vrijednosti biti lakše potvrđene na terenu gdje ono nastaje. To se s Generalićevom izložbom u Parizu 1953. godine upravo i dogodilo.

Izvori i literatura

- BAŠIČEVIĆ, M(ića): *Majstor škole u Hlebinama – Ivan Generalić*. Naprijed, Zagreb, 30. 1. 1930.
- CRNKOVIĆ, Vladimir: *Naiva u Hrvatskoj pedesetih godina. Studije i eseji, recenzije i zapis, interpretacije 1997-2001*. Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske; Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2002.
- GAMULIN, Grgo: *Naivni slikari Hlebinske škole*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2019.
- KRUŠELJ, Željko: *Između represije i neimaštine, Grad i kotar Koprivnica početkom 1950- godina u ogledalu Glasa Podravine*. // Podravina: znanstveni časopis za geografska i povijesna multidisciplinarna istraživanja XX, 39, 2021.
- MAGAŠ BILANDŽIĆ, Lovorka: *Izložba 100 listova jugoslavenske moderne grafike Komisije za kulturne veze sa inostranstvom u prvoj polovici 1950-ih*. // Peristil LXII, 1, 2019.
- PAVKOVIĆ, Mladen: *Ivan Generalić: Ja sam gene-*

- ral*. Koprivnica: Domija, 1994.
- SUMPOR, Svjetlana: *Generalić 1946-1961*. Zagreb: Hrvatski muzej naivne umjetnosti, 2014.
- ŠPOLJAR, Marijan: *Već viđeno: sudbina jednog spomenika*. // Zbornik Podravske republike 1943-1944 (ur. Milivoj Dretar), Koprivnica: Povijesno društvo, 2023.
- TOMAŠEVIĆ, Nebojša: *Naivci o sebi*. Beograd: Revija, 1973.
- (š) Veliki uspjeh Generalićeve izložbe u Parizu. Razgovor s Generalićem, Francuska štampa o izložbi. Naprijed, Zagreb, 6. 3. 1953.
- Izložba seljaka Ivana Generalića u Parizu, Narodni list, Zagreb, 14. 11. 1952.
- D.M. U Parizu izlaže hrvatski seljak-slikar Ivan Generalić, Politika, Beograd, 20. 11. 1952.
- S.D. Seljak slikar/Ivan Generalić izlaže svoje slike u Parizu gradu umjetnosti, Seljačka sloga, Zagreb, 15. 1. 1953.
- Izložba slika Ivana Generalića u Parizu, Borba, Beograd, 28. 1. 1953.
- Izložba slika Ivana Generalića u Parizu, Borba, Zagreb, 28. 1. 1953.
- Otvorena izložba Ivana Generalića u Parizu, Vjesnik, Zagreb, 29. 1. 1953.
- DEVČIĆ, Stjepan: Posjet slikaru Ivanu Generaliću, Narodni list, 19. 3. 1953.